

ЕДИН ДЪЛЪГ ЖИВОТ, ОТДАДЕН НА НАУКАТА 120 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФ. НИКОЛАЙ МИХАЙЛОВИЧ ДИЛЕВСКИ

Тази година се навършват 120 години от рождението на големия български славист Николай Михайлович Дилевски (Н. М. Дылевский). Житетският му път продължава почти цяло столетие (23.11.1904–23.10.2001) и е безлязан с трудностите на емигрантския живот, но и с големи научни постижения. Със своето научно наследство проф. Дилевски оставя забележима диря в българската филологическа наука¹.

Николай Михайлович е роден в гр. Чугуев, Харьковска губерния, Руска империя, в семейството на потомствен офицер. Като юноша се обучава в Петровския Полтавски кадетски корпус (1915–1919), но след закриването на корпуса се завръща в Чугуев. Скоро напуска Русия с отстъпващите части от армията на генерал Врангел. Установява се на о. Халки, а след това се мести в Константинопол и започва обучението си във възстановената Кръстовъздвиженска (руска, полукласическа) гимназия. С преместването на гимназията в България, в гр. Пещера (февруари 1922 г.), Н.М. Дилевски се оказва на българска земя. През 1925 г. той завършва гимназията с отличие и сребърен медал и като награда за високия успех получава сти-

¹ За Н.М. Дилевски и неговите научни приноси е писано много: Филкова, П., К. Бабов. Професор Николай Дилевски на 60 години. – *Език и литература*, 1965/3, 88–91; Филкова, П. Николай Дилевски на 80 години. – *Съпоставително езикознание*, 1984/5, 117–119; Богданова, С. Николай Михайлович Дылевский (К 80-летию со дня рождения). – *Болгарская русистика*, 1985/2, 100–102; Булахов, М. Г. Дылевский. – В: Булахов М. Г. „Слово о полку Игореве“ в литературе, искусстве, науке: *Краткий энциклопедический словарь*. Минск: Университетское изд., 1989, 96–98 (<https://feb-web.ru/feb/slovbul/bul-abc/bul/bul-0961.htm> – достъп 6.10.2024); Филкова, П. Николай Михайлович Дылевский (1904–2001). – В: *Н.М. Дылевский. Избранные сочинения*. С., 2003, 9–11; Рупчева, Г. Жизнен и професионален път на професор Николай Михайлович Дилевски. – В: *Доайенът. Юбилеен сборник, посветен на 100-годишнината на проф. Николай Михайлович Дилевски*. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004, 13–24; Филкова, П., А. Градинарова. Професор Николай Михайлович Дылевский. Научная деятельность. – В: *Доайенът*, 25–35; Филкова, П., А. Градинарова. Професор Николай Михайлович Дылевский. – *Acta linguistica*, 2008/1, 97–104; Манчев В. Николай Михайлович Дылевский – видный болгарский ученый, славист, педагог. – В: *Международный научный симпозиум „Русская диаспора и изучение русского языка и русской культуры в инославянском и иностранном окружении“ (Белград, 1–2 июня 2011 г.)*. Сборник докладов. Белград, 2012, 170–175; Дылевский. – *Православная энциклопедия*. Т. 16. Москва, 508–509. Публ. на 9.11.2012 (<https://www.pravenc.ru/text/180744.html> – достъп 10.10.2024 г.) и др.

пендия от Благотворителния комитет в Бостън, с която да продължи образованието си. Както и на останалите стипендианти, и на него му е предоставена възможността да избира страната, в която да следва (Белгия, Франция, Югославия, Чехия, Италия, България) и специалността (медицина, агрономство или инженерство). Николай Михайлович избира България, Софийския университет, и (с неохота) медицина, но след първия семестър в Медицинския факултет, по негово настояване е преместен в Историко-филологическия факултет и през 1930 г. завършва специалност *славянска филология*. По време на следването си той получава стипендия от Българското правителство (от 1928 г., във връзка с 50-годишнината от Освобождението на България от турско робство) с ангажимента като млад специалист да работи за развитието на руско-българските отношения. Така Николай Михайлович завинаги се свързва с България. От 1931 до 1934 г. той е преподавател по български и руски език в смесеното педагогическо училище в гр. Неврокоп (Гоце Делчев). През 1934 г. се връща в университета, избран с конкурс и назначен от Министерството на просветата за редовен лектор по руски език в Историко-филологическия факултет. В университета Н.М. Дилевски извървява целия си трудов път до своето пенсиониране през 1972 г. – от 1948 г. като доцент, а от 1955 г. като професор. С неговото активно участие във Филологическия факултет се създава нова специалност – руска филология (1946). От 1953 г. до 1971 г. Н.М. Дилевски е ръководител на катедрата по руски език (от 1954 г. тя се нарича Първа катедра по руски език), като, успоредно с това, през 1955–1957 г. е и заместник-декан на Филологическия факултет². В Софийския университет Н.М. Дилевски води лекционни курсове по съвременен руски език (1948–1949) и историческа граматика на руския език (1948–1971; курсът включва и история на книжовния език). Дълги години (1934–1984) Николай Михайлович преподава и руски език на студентите богослови – в Богословския факултет на Софийския университет (от 1934 г. до закриването му през 1951 г.) и в създадената на негова основа Духовна академия (1951–1984)³.

За нуждите на студентите русисти той издава *Курс грамматики современного русского литературного языка. Фонетика* (София, 1949–1950), *Краткий очерк истории и исторической грамматики русского языка* (София, 1951) и *Очерк исторической грамматики русского языка. Ч. I. Введение. Фонетика* (София, 1965). Очерците са единствените учебници по историческа граматика на руския език, публикувани в България. Малко

² Данните за ръководните позиции на Н.М. Дилевски в Софийския университет са взети от *Алманах на ръководните длъжности в Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Съст. И. Колева. София, 2018.

³ Подробни сведения за семейството и живота на Н.М. Дилевски, особено до постъпването му в Софийския университет, се съдържат в публикациите на Г. Рупчева и В. Манчев (вж. бел. 1).

по-късно се появява и *Руски език. Произход и исторически развой през вековете. Научно-популярен очерк* (София, 1970). Заедно с Йордан Еленски, тогава преподавател в Софийския университет, проф. Дилевски съставя *Сборник древнерусских текстов X–XVIII веков для практических занятий по исторической грамматике русского языка* (София, 1961). Сборникът е новаторски – съдържа историко-литературни коментари към включените текстове и обяснения на предполагаемо непознатите думи, както и задания, подготвени от Й. Еленски към цитираните откъси. Полезността и популярността на сборника (дори в чужбина) са причина за неговото допълване и преиздаване (2 изд. 1966., 3 изд. 1982, 4 изд. 1992; последните две и с участието на Румяна Павлова). Материали от този сборник все още се използват на занятията по историческа граматика на руския език и история на руския книжовен език в Софийския университет.

Н.М. Дилевски е ангажиран не само с изучаването на руски език в университета, но и с разпространяването му в страната. Включването на руския език в учебните програми на българските училища след Втората световна война, нуждата от обучаване на преподаватели по езика извикват потребността от материали за училищата и за самостоятелна подготовка по руски език. Николай Михайлович откликва на тази потребност: преподава руски език в организираните след 1944 г. от Министерството на народната просвета учителски курсове, самостоятелно или заедно със свои колеги създава учебници по руски език. През 1945 г. се появява неговата *Руска граматика*, предназначена за широк кръг читатели, „нагодена специално за българи“ (с. III) и претърпяла 3 издания, а през 1950 г. в голям тираж излиза друга *Руска граматика*, преиздадена 6 пъти (6 изд. – 1985). Като приложение към новото, допълнено и разширено издание на *Пълен руско-български речник* на Г. Бакалов (1951) е публикувана *Кратка руска граматика*, написана от Н.М. Дилевски. Той е автор и на *Руско-български разговорник. Българин в СССР. Русский в Болгарии* (София, 1945). Наред с пособията за всеобщо ползване Николай Михайлович създава и учебници за средното училище: *Грамматика русского языка для всех классов средней школы* (София, 1948; в съавторство с А. Евдокимов и Л. Андрейчин), *Грамматика русского языка. I. Фонетика и морфология. Учебник для VIII и IX классов средней школы* (София, 1954; в съавторство с А.П. Евдокимов и Ф.Г. Александров; претърпяла 7 издания до 1962 г.), *Грамматика русского языка. Ч. I. Фонетика и морфология. Учебник для VIII, IX и X классов общеобразовательной политехнической школы с преподаванием на русском языке* (София, 1963; в съавторство с К. Бабов и В. Тотева; 2 изд. 1969, 3 изд. 1971). Заедно с колегите си К. Бабов и Е. Главнюков Н.М. Дилевски написва и пособие за учителските институти *Русский язык. Учебник для I курса учительских институтов* (София, 1953; 2 изд. 1955). Преподаването на руски език в чуждоезична,

в частност българска, аудитория е предмет и на теоретични разработки на проф. Дилевски – в редица свои статии и доклади през годините той разглежда различни методически въпроси, като преподаването на отделни фонетични и граматични аспекти, прилагането на съпоставителния метод в обучението по руски език, използването на страноведска информация на занятията и т.н.

Активната учебно-методическата работа на проф. Дилевски далеч не изчерпва неговите професионални интереси. Научните му занимания са разгърнати в широк спектър – в трудовете му се разглеждат въпроси на текстологията, акцентологията, граматиката и лексикологията (в синхрония и диахрония), лексикографията, литературната история, езиковите и културните контакти, историографията, археографията, църковната живопис и др. Широтата на научния кръгзор на Н.М. Дилевски е оценена рано от неговите съвременници и той е привлечен като извънщатен научен сътрудник на Института по история и Института за български език и литература на БАН (1948–1951), избран е за член на ръководството на Историко-филологическата секция на Съюза на научните работници в България (1959–1966) и на Българския национален комитет на славистите. Неговото научно наследство прави впечатление не само с разнообразната си тематика, но и със своя обем⁴. Николай Михайлович е в творческа кондиция до края на жизнения си път (97 г.) – през 2001 г. излизат неговата последна статия (вж. бел. 4) и докладът му *Творения святителя, историографа, книжника и проповедника святого Димитрия Ростовского в контексте болгарского Возрождения*, с който той участва в проведения през 2000 г. международен научен симпозиум „Славянските светии в историята на християнската църква“, посветен на 2000-годишнината от Рождество Христово (Годишник на Софийския университет, Център за славяно-византийски проучвания. Т. 91(10), 19–24).

В началото на научната си дейност, в унисон с преподавателските си ангажименти, Н.М. Дилевски активно разработва проблеми на съвременния руски език и те са в центъра на неговите две монографии: *К вопросу о семантическом анализе сложных с приставками глаголов в современном русском литературном языке* (София, 1948) и *К вопросу об определении и классификации признаков подвижности-устойчивости словесного ударения существительных в современном русском литературном языке* (София, 1954). В последната се правят опити за прогнозиране на ударението в парадигмата на руските субстантиви на базата на основната форма на думата и 4 нейни признака. Тези въпроси са обект на изследване и в редица статии и доклади на автора от това, а и от по-късно време.

⁴ Той е автор на над 150 монографии, студии, речници, статии и др., публикувани у нас и в чужбина. Вж. библиография (непълна, на места неточна) на трудовете му в: Н.М. Дылевский. Избранные сочинения. София, 2003: 475–486 (изготвена от П. Филкова и С. Миковска).

През 50-те и 60-те години на ХХ в. Николай Михайлович е изкушен и от лексикографската работа. Той има значително участие в подготовката на двутомния *Руско-български речник* (Т. 1 и 2. София, 1960; 2 изд. 1986) – най-мощният труд в руско-българската лексикография (съдържа 80 000 думи). Речникът е разработен от преподаватели от Първа катедра по руски език и излиза под общата редакция на Ив. Леков. Проф. Дилевски е и един от редакторите на второто издание на *Българско-руският словарь* с автор С. Чукалов (София, 1957).

Още в зората на научните си занимания Н.М. Дилевски показва силен интерес към средновековната руска книжнина и нейния език. Историко-лингвистичната линия в неговото творчество ще се окаже с годините основна, нея той ще разработва, обогатявайки я с все нови и нови аспекти. През 1942 г. той публикува статията *Едно неясно място в «Слово о полку Игореве»* (Известия на Дружеството на филолозите-слависти в България. Кн. 1. София, 1942, 72–79), след което почти 60 години⁵ продължава активно своите проучвания върху текстологията и езика (лексика и граматика) на този много известен, но и много оспорван по отношение на автентичността си древноруски книжовен паметник. Изследванията на Н.М. Дилевски върху „Словото“, представени в повече от 35 статии, студии и доклади, имат обем от над 500 с. (Филкова, Градинарова 2004: 27). Обобщаващ характер има студията му *Лексические и грамматические свидетельства подлинности „Слова о полку Игореве“ по старым и новым данным*, отпечатана в сборник на Института за руска литература на АН СССР (Пушкински дом) („Слово о полку Игореве“ – паметник XII века. М. –Л., 1962, 169–254)⁶. Публикациите на проф. Дилевски получават международен отзвук и признание, превръщат го в един от най-големите познавачи на „Словото“⁷. В многобройните рецензии и отзиви на неговите трудове (от Д.С. Лихачов, М.Г. Булахов, Ф.П. Филин, О.В. Творогов и др.) се подчертават комплексният характер, широкият контекст и лингвистичната вещина в изследванията му, а в резултат на това – и убедителността на неговите изводи, които в крайна сметка се свеждат до признаването на автентичността на „Словото“, на хипотезата, че това е оригинално древноруско съчинение, създадено не по-късно от XII в. Приносът на проф.

⁵ На „Словото“ той посвещава и последната си статия – Важнейшие задачи текстологического исследования „Слова о полку Игореве“ в третьем столетии его изучения. – *Болгарская русистика*, 2001/1, 11–22.

⁶ Текстът е преиздаден, заедно с други изследвания на проф. Дилевски, в: Н.М. Дилевский. *Избранные сочинения*. София, 2003: 39–105.

⁷ Признание за приноса на Н.М. Дилевски като изследовател на „Слово о полку Игореве“ е включването му в две енциклопедии: „Слово о полку Игореве“ в литература, искусство, наука: Краткий энциклопедический словарь (вж. бел. 1) и Буланин Д. М. Энциклопедия «Слова о полку Игореве». СПб., 1995. Т. 2, 152–155.

Дилевски по тази тема е актуален и днес, но дискусиата около съществуването на „Слово о полку Игореве“ в средновековната руска книжнина продължава и в наши дни.

Историко-лингвистичната проблематика в трудовете на проф. Дилевски с годините се разширява и, макар да остава верен на интереса си към „Словото“, той разработва и много други въпроси, свързани с историята на руския език, с културата и литературата на източните и южните славяни, с езика на тяхната средновековна книжнина, с културните връзки и взаимовлияния между руси, украинци и българи, с културните процеси през българското Възраждане и др. В контекста на тези свои занимания Николай Михайлович внася съществен принос и в развитието на българистиката. Българистичната проблематика в трудовете му не се ограничава само с проучване на аспекти от историята и съвременното състояние на българския книжовен език, в това число и в съпоставка с руския език, а е разгърната много по-широко. Проф. Дилевски отделя внимание на историята на Рилския манастир (*Рыльский монастырь и Россия в XVI–XVII веках. Научно-популярный очерк*. София, 1946; 2 изд. 1974; вж. също редица статии на тази тема), на култа към Иван Рилски и разпространението му в руската книжнина, на историята на редица български църкви и тяхната украса, включително и на Боянската църква. Един от акцентите в неговата изследователска и издателска дейност е делото на българските възрожденци – Софроний Врачански, Неофит Рилски, иеросхимонах Спиридон и др. С проучването на тяхното книжовно наследство и с изданията на техни текстове Н.М. Дилевски допринася за популяризирането на тези автори и вписването им в един по-широк културен контекст. Голям отзвук и заслужено признание получава изданието *Софроний Врачанский. Жизнеописание* (Ленинград, 1976; в съавторство с А.Н. Робинсон; в 140 000 екземпляра!) и монографията на Николай Михайлович *Житие и страдания грешного Софрония* (София, 1989).

Проф. Дилевски е активен участник в международния научен живот – изнася доклади на славистичните конгреси в Москва (1958), София (1963), Прага (1968) и Варшава (1974), на конгресите на Международната асоциация на преподавателите по руски език и литература (МАПРЯЛ) в Москва (1969) и Варна (1973), на симпозиуми, конференции и други научни форуми. Има многобройни публикации в чужбина. След учредяването на Дружеството на русистите в България (1967) проф. Дилевски става негов член и активно работи за укрепването на организацията, за развитието на русистиката в страната и за контактите на българските русисти с техните чуждестранни колеги.

Проф. Н. М. Дилевски е подготвил хиляди български русисти – учители, учени, преводачи и др. Сред тях са и основателите на русистиката в университетите в Пловдив, Велико Търново, Шумен, Благоевград. В

спомените си негови колеги и студенти го определят като благ, спокоен, деликатен, вежлив и добронамерен човек, голям ерудит и чудесен лектор. Младите колеги в катедрата изразяват благодарност за получената от него подкрепа в професионалното си развитие.

За забележителните си научни постижения, за приноса си в областта на образованието в България и разпространяването на руския език Н.М. Дилевски е удостоен с редица отличия, сред които орден „Кирил и Методий“ II и I ст. (1963), орден „Червено знаме на труда“ (1979), медал „Пушкин“ на МАПРЯЛ (1993), орден „Св. Климент Охридски“ (1994), висшата награда на Софийския университет – почетен знак със синя лента (1995⁸), почетна награда и грамота № 1 на фондация „Елена и Иван Дуйчеви“ (2000) „за изключителни заслуги в изследването на историята на българо-руските литературни връзки, на Рилския манастир и за цялостната му научна дейност“ (ГСУ, ЦСВП, Т. 91/10: 15). Във връзка с 90-годишнината си (1994) Н.М. Дилевски е избран за почетен член на Съюза на учените в България (членува в него от 1947 г.).

Съвременната българска филологическа наука заслужено и днес отдава почит на проф. Николай Михайлович Дилевски, чиито трудове впечатляват с професионализма на автора си, с широтата на проблематиката си и съдържащата се в тях перспектива. Проф. Дилевски с право е смятан за основател на българската езиковедска русистика, за един от доайените на българската славистика. Заедно с това неговото дело е един от многото примери за приноса на руската белогвардейска емиграция за развитието на науката, образованието и културата в България.

Assoc. Prof. Cvetana Raleva, PhD

ORCID: 0009-0000-7125-8330

Web of Science Researcher ID: LQJ-1304-2024

Department of Slavic Studies

Sofia University St. Kliment Ohridski

15 Tzar Osloboditel Blvd.

Sofia 1504, Bulgaria

e-mail: tzvetanar@abv.bg

⁸ Архив на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, фонд 1, опис 19, архивна единица 28.